

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-5>

Г. П. Васянович, М. Я. Нагірняк, Р. Г. Великий

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2346-193X> – Васянович Г. П.
<https://orcid.org/0000-0002-1292-4716> – Нагірняк М. Я
<https://orcid.org/0000-0001-7445-8522> – Великий Р. Г.
 m.nagirniak@ldubgd.edu.ua

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини культурної – культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи.

В.О. Сухомлинський

У статті аналізується стан і розвиток сучасної української сім'ї. Визначаються основні ознаки щасливої повноцінної сім'ї, яка традиційно будується на основі щирої любові, взаємоповаги, відповідального ставлення батьків до шлюбних відносин і своїх дітей. Одночасно подається аналіз впливу сімейних відносин без шлюбу на стан сім'ї і виховання дітей. Характеризуються особливості виховання дітей, передачі їм духовних і матеріальних цінностей, життєвого досвіду. Водночас характеризуються основні причини кризи сім'ї (соціально-економічні, воєнно-політичні, морально-духовні, психолого-педагогічні), особливо кризи «батьківства», що спричиняє значні проблеми у вихованні дітей, передусім їх соціальну розбещеність, асоціальність. Звертається увага на важливість враховувати в процесі сімейного виховання особистісний смисл відносин між батьками, батьками і дитиною. Акцентується увага на такому аспекті проблеми, як мистецтво виховання дітей, в основі якого батьки – люблячі, відповідальні особистості, які постійно дбають про морально-духовний розвиток дитини. Водночас розглядається авторитарний стиль виховання в сім'ї, який часто-густо обертається таким негативним явищем, як втеча дітей із домівки, поповнення складу значної кількості безпритульних дітей. Наголошується на автономних засадах самовиховання особистості, її суб'єктивному сприйнятті навколишнього світу, впливі культурно-освітнього простору на її формування та діяльність. У статті подається визначення ролі та місця релігійного виховання, визначається значення релігійних цінностей і заповітів, християнської моралі в сімейних відносинах, стверджується, що духовне начало в поведінці людини є визначальним. Визначаються основні принципи сімейного виховання та провідні чинники збереження й розвитку української сім'ї.

Ключові слова: сім'я, шлюб, батько, мати, особистість, виховання.

MODERN UKRAINIAN FAMILY AS A SOCIAL PHENOMENON

The article analyses the state and development of the modern Ukrainian family. The main features of a happy, full-fledged family are determined, which is traditionally built on the basis of sincere love, mutual respect, and a responsible attitude of parents to marital relations and their children. At the same time, an analysis of the influence of family relations without marriage on the state of the family and the upbringing of children is presented. The features of raising children, the transfer of spiritual and material values, and life experience are characterized. At the same time, the main causes of the family crisis (socio-economic, military-political, moral-spiritual, psychological-pedagogical) are characterized, especially the crisis of "parenthood", which causes significant problems in raising children, primarily causing their social depravity and asociality. Attention is drawn to the importance of taking into account the personal meaning of the relationship between parents, parents and child in the process of family upbringing. The article focuses on such an aspect of the problem as the art of raising children, based on which parents are loving, responsible individuals who constantly care about the moral and spiritual development of the child. At the same time, the authoritarian style of upbringing in the family is considered, which often turns into such a negative phenomenon as children running away from home, replenishing the composition of a significant number of homeless children. The article focuses on the autonomous principles of self-education of the individual, his subjective perception of the surrounding world, the influence of the cultural and educational space on his formation and activity. The article defines the role and place of religious education, determines the importance of religious values and commandments, Christian morality in family relations, and argues that the spiritual principle in human behaviour is decisive. The basic principles of family upbringing and leading factors of the preservation and development of the Ukrainian family are determined.

Key words: family, marriage, father, mother, individual, child rearing.

Постановка проблеми. Питання сім'ї завжди були актуальними для дослідників та всіх небайдужих до продовження українського роду, виховання дітей, передачі їм духовних і матеріальних цінностей, життєвого досвіду тощо. Особливо нагальною ця проблема постала сьогодні, адже нині спостерігається очевидна руйнація сім'ї, її небувала криза. Багаторічне перебування України у стані війни, яку нам нав'язала рашистська імперія зла, підриває самі основи сім'ї, призводить до великої кількості розлучень, втрат чоловіків, отже, значна кількість дітей стала «безбатьківками» або ж, що ще гірше, викраденими дітьми країною-агресоркою, насильно відірваними від сім'ї. Зневажена ворогом сім'я – це загублені покоління, втрачене майбутнє, оскільки ворог ставить за мету знищення української нації.

Натомість українська сім'я як людський, соціальний феномен завжди була тим джерелом, яке наповнює родинні відносини теплом, щирою любов'ю, яке зберігає найвищу цінність людства – дітей, цвіт нації, народу. Сім'я є справжньою святиною людського духу, благородних емоційних переживань, самоствердженні в любові, радощах, щасті, творчій праці. Сім'я є першим природним і священним союзом, у який людина вступає за покликом серця, внутрішньої свободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем української сім'ї, вихованню дітей в сім'ї останнім часом присвятили

свої праці відомі вітчизняні вчені. Серед них – І. Бех (психолого-педагогічні аспекти виховання дитини в сім'ї та школі), О. Вишневський (процесуальні аспекти навчання і виховання: мистецтво, релігія, церква), С. Вітвицька (педагогічні технології підготовки вчителя до сімейного виховання), О. Дубасенюк (психо-педагогічні чинники виховання), І. Зязюн (методологічні та гуманістичні засади виховання дитини в сім'ї і школі), І. Курляк (теоретичні засади профілактики злочинності дітей), М. Лещенко (осмислення джерел щастя дитини засади родинного виховання), О. Сухомлинська (історико-педагогічні аспекти виховання в українському соціумі) та ін.

Метою статті є аналіз сучасного стану української сім'ї та визначення основних чинників її збереження й розвитку.

Виклад основного матеріалу. «Слово «сім'я», зазначав відомий дослідник української родинної педагогіки М. Стельмахович, у щоденному спілкуванні українців презентує шлюбне подружжя (чоловіка і жінку) дітей та інших близьких родичів, які живуть разом. Велич і красу українці підносять до небес, як ознаку особливого авторитету та ролі в житті кожної людини» [7, с. 13].

Сім'я починається зі шлюбу і в ньому отримує свій розвиток. За найновішими даними «Демографічного щорічника України» (2020 р.), у нашій державі зареєстровано 157 539 шлюбів. Водночас невтішною ситуація є із їх збереженням. У тому

ж році кількість розірваних шлюбів становила 119 838. Надзвичайно насторожує ситуація, за якої одна третина розлучень припадає на молоді сім'ї. Серед молоді нині активно поширюється і впроваджується думка про те, що не обов'язково офіційно оформляти шлюб, буцімто краще перебувати в цивільному шлюбі – менше відповідальності, більше свободи. Як наслідок такої ситуації – народження значної кількості позашлюбних дітей. Їх кількість від загальної чисельності новонароджених в Україні наближається до 30 %. Варто зазначити, що така ситуація є характерною для більшості європейських країн. Першість у цьому сенсі належить Швеції, у якій народжується понад 40 % позашлюбних дітей.

Із збільшенням числа розлучень актуалізувалася проблема стилю життя розлучених батьків і батьків-одиначків. Зростання сексуальної активності підлітків призвело до проблеми неповнолітніх батьків. На наш погляд, це може бути окремою проблемою наукового дослідження. Тут же мусимо наголосити на тому, що сексуальна потреба, інстинктивний потяг створюють не шлюб, а лише біологічне сполучення (спарювання), із такого сполучення виникає не сім'я, а лише елементарне поряд-співжиття тих, хто народжує, і тих, хто народжується (батьків і дітей). Як показує життя, «хтіть плоти» є, безумовно, явищем нестійким, особливо в молоді роки, вона провокує безвідповідальність, зради, нові «пригоди», у неї, так би мовити, «коротке дихання», якого зазвичай вистачає для народження дитини, але не вистачає сил серця й розуму для її виховання. Отже, варто усвідомити ту важливу істину, що сім'я – це цілий загадковий острів духовного життя. І якщо вона цьому не відповідає, то, безумовно, приречена на розклад і розпад. Міцність сім'ї потребує не лише втіх любовних, а й почуття високої відповідальності, спільної творчості, духовної єдності в житті та праці.

Натомість людина розпочинає своє життя в такій сім'ї, яку вона сама не створювала: це сім'я, яку створювали її батьки за певних умов спільного життя. Тобто людина отримує сім'ю як дарунок Божий, як надзвичайну цінність. Утім шлюб виникає із вибору та рішення: а дитина, яка приходить у цей незвіданий світ, позбавлена вибору, отже, не здатна змінити його або ж вийти з нього. Це її екзистенція. З іншого боку, вона попадає в так зване герменевтичне коло, їй доводиться прийняти його, бути в ньому. Якою людиною стане вона в подальшому житті, значною мірою визначається ще в ранньому дитинстві [1; 5; 6].

Саме тому сім'я є тим первинним життєдайним осередком, лоном людської культури, яка

наповнює нас високими почуттями, бажаннями, прагненнями впродовж всього нашого життя. Дитина, справедливо писав В. Сухомлинський, залишається бути духовним представником своєї батьківсько-материнської сім'ї, живим символом її сімейного духу. «Дитина – дзеркало морального життя батьків... Найцінніша риса хороших батьків, що передається дітям без особливих зусиль, – душевна доброта матері й батька, вміння робити людям добро. В сім'ях, де батько й мати віддають частку своєї душі іншим, беруть близько до серця радощі й прикрощі людей, діти виростають добрими, чуйними, щиросердними. Найбільше зло – егоїзм, індивідуалізм окремих батьків» [10, с. 28]. Отже, у сім'ї пробуджуються й починають розгортатися кращі сили людської душі, тут дитина навчається любити, вірити й довірятися іншим; тут закладаються перші основи характеру, джерела майбутнього щастя і нещастя, врешті-решт, саме в сім'ї виховується справжня особистість, яка уособлює в собі честь і гідність [13, с. 291].

Сучасна українська сім'я – це жива лабораторія людського життя. Натомість реальна ситуація засвідчує, що її середньостатистична кількість членів суттєво знижується. Як відомо, багатодітною сім'єю у нас вважається сім'я, у якій народжено й виховується лише три дитини (раніше кількість багатодітної сім'ї становила сім членів і більше). У 2020 р. в Україні народжено 293 457 дітей, а померло 616 835, отже, щорічний брак природного приросту населення становить 323 378 осіб. Упродовж 2024 року в Україні народилося 176 100 дітей, тоді як померло 495 100. Причин тут надзвичайно багато: соціально-економічних, політичних, культурологічних, морально-духовних та ін. Наприклад, однією з них є катастрофічне зменшення населення України. Якщо в рік проголошення незалежності в Україні нараховувалося п'ятдесят два мільйони громадян, то у 2021 році це число зменшилося на десять мільйонів [4], а нині (2025 рік) чисельність населення становить лише понад тридцять мільйонів. Звісна річ, що це вкрай негативно впливає на народжуваність дітей.

Однією з головних причин, на наш погляд, є брак справжньої любові, небажання народжувати бодай двох дітей, особливо це стосується сімей, у яких немає добрих, щирих стосунків, довіри, впевненості в тому, що сім'я буде збережена, отже, втрачається сенс мати більше дітей. «Мене часто непокоїло те, – писав В. Сухомлинський, – що в окремих родинах не було атмосфери дружби між батьками й дітьми, батьком і матір'ю, не було взаємної поваги без якої неможливе щас-

ливе життя дитини» [10, с. 20]. У сім'ї часто-густо не обійтися без непорозумінь, суперечок, конфліктів, але головне – треба навчитися безболісно, мудро їх розв'язувати. Безумовно, що це сприяє вихованню дітей у сімейному колі. Адже народити дітей – це одна справа, а виховати їх належним чином – зовсім інша. Батьки зобов'язані відкрити своїм дітям шляхи для любові, доброчесності, справедливості, совісті, відповідальності, передати їм власний набутий духовний досвід. Натомість у наш час, коли суспільство охопила лихоманка наживи, корупції, моральної деградації, виховувати дитину, справжнього громадянина-патріота стало надзвичайно складно, іноді – просто неможливо. За визначенням видатного німецького філософа І. Канта, у цьому процесі мають бути гармонійно задіяні гетерономний, автономний та аномний підходи, але основним із них має бути – автономний, оскільки особистість має піднятися на рівень самовиховання. Людину має виховувати не лише сім'я, школа, церква, а й вона сама себе, інакше їй неможливо стати вищою цінністю серед усіх інших цінностей світу, не піднятися на щабель морально-духовного розвитку. Самовиховання має відбуватися в атмосфері праці як вдома, так і в школі. Неробство перетворює в пустий звук найцінніші повчання стосовно того, як працею виховувати самого себе. Зростаючи фізично й духовно, дитина має відчувати радість від самовираження в праці, у розумовій і трудовій творчості.

Наукові дослідження, реальна практика засвідчують, що нині значно помітнішим стала відчуженість не лише між батьками, а й між батьками і дітьми. Авторитарний стиль виховання зазвичай призводить до того, що значна кількість дітей не витримує тиску, знущань батьків і залишає домівку. Наприклад, лише у м. Львів на обліку поліції перебуває понад 300 безпритульних дітей. Ця кількість є далеко неповною, оскільки з різних причин не всі такі соціально ущербні діти зареєстровані місцевими органами влади. Загалом цих дітей в Україні вже тисячі. Таку ситуацію, на нашу думку, можна пояснити загальним зниженням рівня людської духовності, культури, нехтуванням моральними традиціями, які з давніх-давен активно виконували свою виховну роль. Раніше на цей бік проблеми звертали увагу С. Русова, Г. Ващенко, В. Скуратівський, І. Зязюн, І. Бех, О. Субтельний та ін. вчені. Власну авторську рефлексію з приводу факту безпритульних дітей України ми викладаємо в такій сумній поетичній формі:

Діти, діти, як відлітні птахи,
До тепла у вирій юрбами спішать.

Діти, діти, діти України
На шляхах хрестових неживі лежать.
Оченята згасли, рученьки розп'яті,
Мов обняти міцно матінку хочать,
Скутими вустами молять Бога: «Мамо!
Чом же Ви забули нас поцілувать?!»

Хоч би раз, востаннє, нам би було легше,
Там за небесами, в зоряній імлі,
Як же воно сталось, що нема притулку
Хлопчикам, дівчаткам на оцій землі?

Може, нас невчасно принесли лелеки,
Що чужі ми стали в рідній стороні,
Ви за все пробачте, але поховайте
В цукерково-сонячній, райдужній труні.

І хоч на Великдень принесіть яєчко,
Нам же так навбитки схочеться пограть...
Рано, ой як рано, так прийшлося, мамо,
Доста не побавившись гинуть, помирать.

А на Миколая принесіть конячок,
Ми на них поїздим по снігу й льоду,
Різочку сховайте, бо ми чемні будем,
І зовсім забудемо про свою біду.

Діти, діти, як відлітні птахи,
До тепла у вирій юрбами спішать.
Діти, діти, діти України,
На шляхах хрестових неживі лежать...
[2, с. 25–27].

Духовна криза особливо позначилася на батьках. Як відомо, «батьківство» є однією з головних чоловічих ідентичностей. Що означає батьківство для чоловіка, як воно впливає на його суб'єктивне буття на різних стадіях життя та його дитини, однією лише статистикою пояснити неможливо. Надто багато тут задіяно індивідуальних і соціалізаційних чинників. Вплив батька на дитину є багатограничним, всеохоплюючим і водночас не завжди позитивним. Мабуть саме тому В. Сухомлинський у статті «Батьківська педагогіка» з притаманною йому емоційністю писав: «Давно, вже понад тридцять років, щодня зустрічаюсь я з батьками. І в індивідуальних розмовах, і на занятті батьківської школи найболючішим, найпекучішим питанням, яке ставлять батьки, є питання: «Як виховувати? Як знайти гармонію батьківської любові і вимогливості? Як дати дітям щастя?» [11, с. 410].

Видатний педагог далі наголошував, що творчий, гармонійний розвиток дитини передбачає любов і щастя. Лише тоді дитина здатна розгор-

нути свої ніжні і духовно-душевні сили, коли її власне інстинктивне життя не буде викликати в неї амбівалентності (роздвоєності), сорому й огиди за своїх батьків; тільки тоді вона здатна буде прихилитися до кращих традицій своєї сім'ї і свого роду, з тим щоби прийняти їх і продовжити їх своїм життям. Ось чому сім'я, що перебуває у любові і щасті, є живою школою, живильним осередком творчої душевно-духовної рівноваги та здорового органічного консерватизму.

Отже, йдеться про те, наскільки важливо в процесі сімейного виховання враховувати особистісний смисл відносин між батьками і дитиною. Нерегулярність, бідність контактів з дітьми, педагогічна некомпетентність, незацікавленість і нездатність здійснювати виховні функції призводять до небезпечних наслідків: дитина «замикається в собі», виявляє незрозумілу й некеровану агресивність, стає чужою в рідній сім'ї. Створюється ситуація, коли фізично батьки є, а духовно їх немає. Звідси – транскультурний архетип відсутнього батька. Із цього приводу американська дослідниця Маргарет Мід іронічно зауважила: «Батьки – це біологічна необхідність, але соціальна випадковість». Утім сьогодні вчені виокремлюють три головні параметри батьківської взаємодії з дитиною:

- 1) залучення батька в безпосередній догляд, спілкування або гри з дитиною;
- 2) доступність батька до дитини;
- 3) відповідальність за виховання і прийняття відповідних рішень.

Соціологічні дані засвідчують доволі низький рівень батьківського залучення до безпосереднього догляду, спілкування, доступності. Українські батьки проводять з дітьми в середньому до 1,5 години часу в робочі дні і 2,5 години у вихідні дні. У відносинах «батько – дитина» важливо утверджувати не авторитарний, а авторитетний, демократичний, гуманний стиль виховання.

Хочемо звернути увагу і на такий аспект проблеми: найбільш відповідальне, складне і благородне мистецтво виховання дітей значною мірою недооцінюється, до нього ставляться так, ніби воно доступно кожному, ніби воно діється «саме собою». Це велика омана. На цей бік проблеми звертав увагу геніальний педагог К. Ушинський, який писав: «Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знаймою і зрозумілою, а декому навіть справою легкою – і тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним обізнана, теоретично чи практично. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння; дехто вважає, що для цього потрібні природжена здібність і вміння, тобто

навичка; але мало хто прийшов до переконання, що, крім терпіння, вродженої здібності і навички, потрібні ще й спеціальні знання...» [14, с. 192].

Неодноразово ми стикаємося з такою невиваженою позицією батьків: головне – нагодувати, одягнути дитину, привезти до школи, а далі – це вже справа вчителів. Натомість дитині хочеться не лише «хліба єдиного», дитині хочеться, щоб її батьки були людьми люблячими, відповідальними особистостями, які дбають про її морально-духовний розвиток, про її душу і серце. На цьому наголошувавлюбомудр Григорій Сковорода. Він писав: «Головна мета життя людського, голова діл людських є дух людини, думки, серце». Тому самотусунення батьків від виховання власних дітей сьогодні стає неприпустимою «нормою», що нерідко призводить до трагічних наслідків. Одним із них є так зване явище булінгу, яке засвідчує моральну розпусту, соціальну розбещеність, духовну деградацію дитини.

Успішно створювати, зміцнювати і зберігати сім'ю – це справжня творчість духа для створення кращого й більш вільного майбутнього покоління. Тому імператив справжньої любові можна сформулювати в такий спосіб: «в любові і завдяки любові я створюю нове, краще людське життя». Іншими словами можна сказати так: «я хочу створити своє власне духовне вогнище і в цьому знайти своє щастя». Лише з любові батьків народжується й квітнуть любов і щастя дітей. На любові ґрунтується школа душевної рівноваги, морального здоров'я. В іншому випадку сім'я стає розсадником болі, лицемірства, психопатичних розладів, вона стає подібною тим хворим рослинам, яким жодний хороший садівник не знаходить місця у своєму саду.

Виховання дитини в родині має нескінченні потужні засоби, форми, методи і сучасні технології [5; 7; 15]. Сьогодні варто вміло їх використовувати, поєднуючи традиційне й новітнє, сучасне, адже в розвитку сім'ї немає зупинки: змінюється світ, соціум, змінюються сім'ї, батьки і діти. Попри все, батьки мають подбати не лише про розумове виховання дитини, а виховання духовно-моральне, естетичне.

Два останні мають особливе значення, оскільки в них відбувається орієнтація та утвердження почуття чутливості і чуйності, правдивості й чесності, усвідомлення й адекватного сприймання прекрасного і піднесеного, трагічного і комічного. Безумовно, що в процесі морального виховання головним має бути громадянсько-патріотичний зміст. Саме тут мають формуватися в дитини громадянські погляди, переконання, усвідомлення єдності слова і діла. Вважаємо, що в дитини ще

з ранніх років має формуватися нескорений дух нації, свободи й незалежності.

Надзвичайно важливо, щоб на процес виховання позитивно впливали як сімейне (найближче) оточення, так і культурно-освітнє, соціальне оточення (віддалене). При цьому варто не забувати, що сприймання навколишнього оточення є справою глибоко суб'єктивною, що потребує належного знання психіки дитини, її запитів і потреб. Духовно-моральна, естетична сфера мають збуджувати в дитини почуття радощів, оптимізму, піднесеності. Водночас ми дотримуємося тієї думки, що споглядальність, сприймання доброго, прекрасного ще не вирішує проблему виховання дитини. Куди більш дієвим є включення дитини у процес творчої праці, ось чому мудрі батьки змалечку привчають дітей до праці, до творення краси, добра.

Виходячи з вищевикладеного, назвемо деякі принципи сімейного виховання:

- зростання і розвиток дітей мають відбуватися в атмосфері любові, доброзичливості та розуміння (останнє як центральне положення філософської і педагогічної герменевтики);

- сприймання дитини має бути таким, якою вона є, а не такою, якою нам би її хотілося бачити. Акцент повинен ставитися на можливості розвитку кращих рис особистості дитини;

- потрібно враховувати вікові особливості розвитку дитини, а також особливості її статі, індивідуальні риси;

- узгодження суперечності: якомога більше поваги до дитини й постійної високої вимоги;

- виховання власним батьківським позитивним прикладом;

- виховання різноманітними іграми (особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку);

- серцевиною виховання дитини мають бути гуманізм і оптимізм;

- професійно виважене застосування інформаційно-комунікаційних технологій та ін.

Варто звернути увагу і на такий аспект проблеми: сьогодні ми стикаємося з далеко неоднозначним розумінням ролі та місця релігійного виховання. Тут є як прихильники, так і ті, хто заперечує необхідність вивчення дітьми Біблії, християнських заповітів, цінностей. Наша позиція щодо цього вкрай важливого питання є однозначною: врешті-решт ми маємо відійти від відомого постулату – «людина – це продукт розвитку мавпи», й утверджувати в дитині переконання, що вона – творіння Боже!

Розуміння людини в контексті християнської релігії, в контексті завдань сучасної української педагогіки заперечує і біхевіористський під-

хід, в основу якого покладається система «стимул – реакція». У психолого-педагогічному сенсі це означає «дресуру». Інакше кажучи, впливайте на дитину, безпосередньо чи відповідно використовуючи середовище, і ви матимете те, що хочете. Так дитина потрапляє під закон стандартизації і перетворюється на «гвинтик» соціальної будови. Очевидно, що в контексті подібних поглядів людина відчуває себе «випадковою» і «загубленою» у космічному бутті, а тому соціальний статус її не може бути визначеним. У християнському розумінні людина саморефлексує, а тому правила своєї поведінки сприймає розумом і душею – через почуття віри, надії і любові, формує в собі готовність відстоювати, утверджувати добро – в собі і в навколишньому світі. Отже, прихильники таких поглядів виходять з того, що духовне начало в поведінці людини є визначальним [3, с. 174–175]. Така концептуальна ідея, на нашу думку, створює передумови для гармонізації відносин між батьками і їхніми дітьми, між дітьми і вчителями та ін.

Отже, найважливіше у вихованні – духовно пробудити в дитини джерело сили і втіхи в її власній душі. Треба робити так, щоб в душу дитини проникало якомога більше промінчиків любові, радощів і Божої благодаті. Утім не варто розбещувати дитину, топити її у фізичних ласках, потрібно турбуватися про те, що їй приносить радість, щирість, натхнення, самовладання, усвідомлення сенсу буття. Справді вихована, культурна особистість поважає себе й інших, передусім своїх батьків, вона стверджує свою духовну гідність моральними вчинками, діяльністю.

Особливістю здорової і щасливої сім'ї є спокійна та достойна дисципліна. Там, де дисципліна тримається на погрозах, приниженні, образах, страху, там на кожному кроці відчувається ворожа напруга, там, кажучи словами З. Фрейда, приходиться «самозахист», «заміщення», яке зазвичай перетворюється на обман, нещирість, лицемірство, отже, нищиться душевно-духовна єдність сім'ї. Діти, принижені погрозами, покараннями, часто густо не помічаючи того, привчаються до внутрішньої всюдозволеності. Коли така атмосфера царює в сім'ї, то вона, безумовно, поширюється й на інших людей. І не дивно, що сімейний терор стає джерелом деморалізації суспільних відносин.

Справжня дисципліна є за своєю суттю не чим іншим, як внутрішнє самовладання, притаманне самій дисциплінованій особистості. Вона є виявом внутрішньої свободи, її внутрішнього буття, свідомого, природного самоуправління. Труднощі виховання і полягають у тому, щоби зміцнити в дитині волю, здатної до автономного самовла-

дання (І. Кант). Здатність цю варто розуміти не лише в тому сенсі, щоби душа вміла утримуватися від негідних вчинків, а й у тому сенсі, щоб їй це було робити легко, без напруги, без зовнішнього примусу. Дисципліна не має шкодити свободі дитини і нещирості в сімейних відносинах, вона має бути мистецтвом, яке допомагає їй бути вільною людиною, позбавленою рабської психології. Дисципліна в моральному розумінні – це совісний акт, внутрішній обов'язок людини.

На підставі викладеного можна визначити основні чинники збереження і розвитку сучасної української сім'ї.

1. Створення відповідної нормативно-правової бази, яка б адекватно відповідала сучасному стану розвитку соціуму, а в ньому – реальним потребам буття сім'ї.

2. Обґрунтування концепції інтеграції зусиль сім'ї, школи, церкви, громадських організацій, соціальних партнерів у справі захисту дітей та умов їх самореалізації.

3. Формування загальнодержавної системи матеріального і духовно-морального забезпечення життя сім'ї та її розвитку. Створення експертизи і прогнозування розвитку сучасного сімейного виховання.

4. Створення автоматизованого банку інформації про стан розвитку сім'ї і виховання дітей.

5. Посилення відповідальності батьків за виховання дітей, їх поведінку в соціумі.

6. Створення на всеукраїнському рівні «Школи становлення відповідального громадянина» і забезпечення її діяльності на засадах патріотизму та гуманізму.

7. Створення умов для демократизації і гуманізації сімейного та культурно-освітнього середовища.

8. Здійснення наукових досліджень в аспекті неблагополучних сімей, їх моніторингу та реальної підтримки.

9. Вивчення культурологічних основ сімейних, соціальних, суспільних явищ і традицій на уроках української мови, літератури та позаурочній діяльності.

10. Створення центрів теорії і методики розвитку дитини.

11. Використання «батьківських уроків» з метою удосконалення педагогічної культури батьків.

12. Посилення соціальної роботи в аспекті соціалізації особистості учнів.

13. Поширення кращого сімейного досвіду батьків на основі музейної педагогіки.

14. Створення клубів євроінтеграції, спрямованих на вивчення європейської культури та євро-

пейських цінностей в аспекті родинного виховання.

15. Спрямовання зусиль школи, сім'ї, церкви, культурно-освітніх організацій щодо відновлення й утвердження українських родинних традицій.

Висновки:

1. Наукові дослідження, спрямовані на виявлення реального стану, розвитку і збереження сім'ї в Україні, як одного із найважливіших соціальних інститутів, актуалізується низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників.

2. Сучасна українська сім'я переживає значну економічну, політичну й духовну кризу, очевидну втрату родинних зв'язків і цінностей. Особливо вразливим виявився інститут «батьківства», який потребує кардинальної підтримки, духовного наповнення.

3. Чинники збереження й розвитку української сім'ї – у єдності онтологічних, гносеологічних та аксіологічних контекстів буття.

Подальші наукові дослідження, пов'язані з розвитком і збереженням сім'ї, можуть проводитися в такій площині: а) основні суперечності в розвитку психіки дитини; б) соціально-педагогічна допомога дітям із неблагополучних сімей; в) як виховувати почуття морально-правової відповідальності в майбутніх батьків і матерів; г) роль педагогічної культури батьків в гендерному вихованні дітей; д) християнські традиції як засіб виховання батьків і дітей; е) духовні цінності сімейного виховання та ін.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. У 2 т. Том 1. Чернівці : Букрек, 2015. 840 с.

2. Васянович Г. П. Мозаїка життя. Київ : Школяр, 1999. 131 с.

3. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич : Коло, 2003. 528 с.

4. Державна служба статистики України / Демографічний щорічник України за 2020 р. // За ред. М. Тімоніної. Відп. за випуск Олена Вишневська. Київ, 2021.

5. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / Авт. кол. за заг. ред. Є. І. Коваленко, С. В. Кириленко. КНТ, 2008. 592 с.

6. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-пед. посіб. Київ : МАУП, 2000. 312 с.

7. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка родинного виховання : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 324 с.

8. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посібник. Київ : ІСДО. 1996. 288 с.

9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / Вибрані твори. У 5 т. Т. 2. Київ : Рад. школа, 1976. С. 149–654.
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / Вибрані твори. У 5 т. Т. 3. Київ : Рад. школа, 1977. С. 7–279.
11. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / Вибрані твори. У 5 т. Т. 5. Київ : Рад. школа, 1977. С. 410–414.
12. Сухомлинський В. О. Слово до батьків / Вибрані твори. У 5 т. Т. 5. Київ : Рад. школа, 1977. С. 499–504.
13. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / Вибрані твори. У 5 т. Т. 3. Київ : Рад. школа, 1976. С. 283–580.
14. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. Т. 1. Київ : Рад. школа, 1983. 192 с.
15. Щербак К. Й., Григоренко Г. І. У сім'ї росте дитина. Київ : Неопалима купина. 240 с.

References:

1. Bekh, I. D. (2015). Vybrani naukovi pratsi. Vychovannia osobystosti [Selected scientific works. Personality education]. V 2 t. Tom 1. Chernivtsi: Bukrek. 840 s.
2. Vasianovych, H. P. (1999). Mozaika zhyttia [Mosaic of life]. Kyiv: Shkoliar. 131 p.
3. Vyshnevskiy, O. I. (2003). Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky. Posibnyk dlia studentiv vyshcheykh navchalnykh zakladiv [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy. A manual for students of higher educational institutions]. Drohobych: Kolo. 528 p.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2021). Demohrafichni shchorichnyk Ukrainy za 2020 r. [State Statistics Service of Ukraine. Demographic Yearbook of Ukraine for 2020]. Za red. M. Timoninoi. Vidp. za vypusk Olena Vyshnevskaya. Kyiv.
5. Entsyklopediia batkivstva: posibnyk z simeinoho vykhovannia (2008) [Encyclopedia of parenting: a guide to family education] / Avt. kol. za zah. red. Ye. I. Kovalenko, S. V. Kyrylenko. KNT. 592 p.
6. Ziaziun, I. A. (2000). Pedahohika dobra: idealy i realii: Nauk.-ped. posib. [Pedagogy of the Good: Ideals and Realities: Scientific and pedagogical manual]. Kyiv: MAUP. 312 p.
7. Kuzminskyi, A. I., & Omelianenko, V. L. (2006). Pedahohika rodynnoho vykhovannia: Navchalnyi posibnyk [Pedagogy of family education: Study guide]. Kyiv: Znannia. 324 p.
8. Stelmakhovych, M. H. (1996). Ukrainska rodynna pedahohika: Navch. posibnyk [Ukrainian family pedagogy: Study guide]. Kyiv: ISDO. 288 p.
9. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. Vybrani tvory [How to educate a real person. Selected works]. U 5 t. T. 2. Kyiv: Rad. shkola. P. 149–654.
10. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Sertse vid-daiu ditiam. Vybrani tvory [I give my heart to children. Selected works]. U 5 t. T. 3. Kyiv: Rad. shkola. P. 7–279.
11. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Batkivska pedahohika. Vybrani tvory [Parental pedagogy. Selected works]. U 5 t. T. 5. Kyiv: Rad. shkola. P. 410–414.
12. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Slovo do batkiv. Vybrani tvory [A word to parents. Selected works]. U 5 t. T. 5. Kyiv: Rad. shkola. P. 499–504.
13. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Narodzhennia hromadianyna. Vybrani tvory [The Birth of a Citizen]. U 5 t. T. 3. Kyiv: Rad. shkola. P. 283–580.
14. Ushynskyi, K. D. (1983). Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]. U 2 t. T. 1. Kyiv: Rad. shkola. 192 p.
15. Shcherbakova, K. Y., & Hryhorenko, H. I. U sim'i roste dytna [A child is growing up in the family]. Kyiv: Neopalyma kupyna. 240 p.

Г. П. Васянович, М. Я. Нагірняк, Р. Г. Великий

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 30.03.2025

Прийнято до опублікування